

נתן דוידוף — יזם כלכלי מתורכסתאן הרוסית 1896-1923

בנימין בן-דוד

א. מבוא

נתן דוידוף היה אחד היזמים הכלכליים מקרב היהודים הבוכארים בתורכסתאן הרוסית, אשר בשלהי המאה הקודמת ובהתחלת המאה ה-20 תרמו רבות לפיתוח הכלכלה בארצם ואף הגיעו לעושר מופלג. הוא עסק במסחר, בתעשייה, בגירולי חקלאות, במכרות, בסלילת מסילת-ברזל, ולרגל עסקיו הגיע עד גבול סין מזה ומוסקבה מזה. לאחר המהפכה, בשנות 1917-1923, שיתף פעולה עם המשטר הכולשביקי בכרית-המועצות, ישב במוסקבה וגילגל בעסקים רחבי הקף ותעוזה ואף ניסה בדרכים שונות להציל את נכסיו. אחר-כך נמלט למערב, התגורר שנים רבות בצרפת ובערוכ ימיו עלה לישראל ונפטר בה בשנת 1978.

על חיי נתן דוידוף מצויות שתי תעודות אוטוביוגרפיות: האחת — זכרונותיו, בכתב-יד, ברוסית, וככל שידיעתי מגעת הם נכתבו בשנות ה-50 וה-60 בעת שבתו בפאריס, והם מקיפים את חייו משנת 1886 עד שנות ה-60 של המאה העשרים. השנייה — היא איגרת שכתב לבנו מאיר (הוא אבי), ובה תמצית קורות חייו, פעילותו הכלכלית והשגיו. האיגרת, הכתובה רוסית ואינה נושאת תאריך, נמסרה לי על-ידי אבי ז"ל, אני משער שנכתבה גם היא בשנות ה-60. להלן (לאחר דברי המבוא שלי) אביא את האיגרת בהשמטות קלות וקטעים מן הזכרונות. שתי התעודות תורגמו לעברית בידיי. סתומות שבהן ניסיתי להבהיר בעזרת אנשים שהכירו את סביב¹.

פועלו של נתן דוידוף עשוי ללמד לא רק על האישי ועל משפחתו, אלא על העילית הכלכלית של יהודי בוכארה בתורכסתאן הרוסית באותו פרק-זמן. על-כן אביא תחילה כמה פרטים על פעילותה הכלכלית של עילית זו, כרקע לפעילותו של נתן דוידוף.

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.
1 | שמות האנשים שהסמייעתי בהם — ראה להלן בהערות הפתיחה לאיגרת ולקטעים מן הזכרונות

1. היהודים בתורכסתאן הרוסית וחלקם בכלכלה בראשית המאה ה-20

על היהודים בתורכסתאן הרוסית, שהיו רק חלק מיהדות בוכארה, מצויים נתונים דמוגרפיים וכלכליים במדריך לתורכסתאן ואסיה המרכזית (...), שיצא לאור ברוסית (פטרכורג 1903). לפי מדריך זה, חיו בשנת 1903 כחמש הערים הגדולות באזור זה: תאשפנת, קוקנד, נמנגאן, סמרקנד ואנדיג'אן – 8,032 יהודים מתוך אוכלוסייה כוללת של 419,210 נפשות. למרות מיעוט מספרם, כ-2 אחוזים מכלל אוכלוסיית הערים הללו, היהודים מילאו תפקיד חשוב בכלכלת האזור. כך, למשל, רוב המסחר בטקסטיל היה מרוכז בידי היהודים. מתוך 61 המנפטות, המוזכרות במדריך זה, שפעלו בערים אלו, 7 היו בבעלות של יהודים. מתוך 66 מודעות של חברות כלכליות שמרכזן בתאשכנת, בקוקנד ובסמרקנד – 27 היו בבעלות יהודית, ובעלות עליהן נתחלקה בין 20 משפחות.² ראוי לציין, כי הפעילות הכלכלית במסגרת משפחתית אפיינה את היהודים באזור באותו זמן.

נביא להלן פרטים על היהודים ועל המפעלים ובתי-המסחר שבבעלותם, כפי שהם מובאים במדריך, לרבות מודעות הפרסומת הכלולות בו, על כל אחת מחמש הערים הללו (סדר הערים מובא לפי גודל אוכלוסייתן וחשיבותן באותו זמן).³

תאשכנת – העיר הגדולה ביותר באסיה המרכזית הרוסית – בשנת 1901 חיו בעיר הישנה שבה 130,000 תושבים, בהם 543 יהודים, ואילו בעיר החדשה חיו 33,342 תושבים, מהם 921 יהודים. בסך הכל, בעיר כולה חיו 163,342 תושבים, מהם 1,464 יהודים.

באותה שנה פעלו בתאשכנת 8 מנפטות כותנה, מהן שתיים בבעלות יהודים. הראשונה בחשיבותה היתה (לפי דירוג המדריך) המנפטה על-שם יוסף דוידוף; השנייה – שהיתה השישית בגודלה – המנפטה של משפחת אלישעיוף. באותו פרק-זמן פעלו בתאשכנת 11 בתי-מסחר סיטונאיים לבדים ולכותנה, מהם 4 בבעלות יהודים, והם לפי סדר חשיבותם מתוך כלל בתי-המסחר: ברוכף (מקום שני), רובינוף (רביעי), דוידוף (חמישי), אלישעיוף (עשירי).

קוקנד – בשנת 1900 חיו בה 86,604 תושבים, מהם 1,036 יהודים (1.1%). באותה שנה פעלו בקוקנד 20 מנפטות כותנה, מהן אחת בבעלות יהודים – על-שם יוסף דוידוף. כן פעלו בקוקנד 21 בתי-מסחר סיטונאיים בענפי הכותנה, הטקסטיל והמזון – מהם אחד בבעלות יהודים, הוא בית-המסחר על שם ועדיאייף (טקסטיל).

2 ראה: דימיטרייב וממונוף, עמ' 61. המודעות – ראה: שם, מילואים, עמ' 25, 32, 33. על הצלחת הסוחרים היהודים בבוכארה – ראה גם: זנד, עמ' 186-188.

3 על האוכלוסייה בחמש ערים אלו – ראה: דימיטרייב וממונוף, עמ' 318, 358, 379, 385, 391. על חלקם של היהודים במסחר ובעשייה בערים אלו – ראה: שם, עמ' 322, 382, 383, 386, 393.

נמנגאן — בשנת 1900 מנתה 61,388 נפשות, מהן 133 יהודים (0.2%). באותו זמן פעלו בנמנגאן 16 מנפטות כותנה, מהן אחת בבעלות יהודים, על-שם יוסף דוידוף.

סמרקנד — בשנת 1900 מנתה 58,194 נפשות, מהן 4,949 יהודים (8.5%). באותו זמן פעלו בעיר זו 5 מנפטות כותנה, מהן אחת בבעלות יהודים, של משפחת פוזיילוף. כן פעלו בה 7 יקבים, מהם 2 בבעלות יהודים: של אליאסוף ושל אברהמוף.

אנדיג'אן — בשנת 1900 מנתה 49,682 תושבים, מהם 450 יהודים (0.9%). פעלו בה 17 מנפטות כותנה, מהן שתיים בבעלות יהודים, של מוסאייב ושל יוסף דוידוף. כמור-כן פעלו בה 10 בתי-מסחר סיטונאיים, מהם אחד, לטקסטיל, בבעלות יהודים: של ועדיאייף.

בסיכום, המדריך מציינן בחמש הערים הנסקרות 15 בתי-עסק או מפעלים בבעלות 9 משפחות של יהודים בוכארים. אולם בערים אלו היו מפעלים נוספים בבעלות יהודית. כך למשל, בחלק הפרסומי של המדריך מצויות מודעות של 20 חברות משפחתיות של יהודים. פער זה נובע מכך, שהמדריך סוקר רק את המפעלים ובתי-העסק החשובים ביותר. חברת פוטיליאחוף, לדוגמה, אינה מופיעה כלל במדריך, אף שהיתה אחת משלוש החברות היהודיות החשובות ביותר באזור — שתי האחרות הן של משפחות דוידוף ועדיאייף.⁴ יש להניח כי בשנת 1900 משפחת פוטיליאחוף עדיין לא צברה תנופה מספקת כדי לזכות בסיקור המדריך, ואילו חברת ועדיאייף מקיימת באותו זמן רק 3 סניפים. לעומתן החברה על-שם יוסף דוידוף פועלת בארבע מתוך חמש הערים הללו, ובאחת מהן, תאשכנת, היא מפעילה הן מנפטה והן בית-מסחר סיטונאי לאריגים.

עובדות אלה מתיישבות עם האמור בזכרונות בן אחיו של יוסף דוידוף, הוא נתן דוידוף, אשר בזמן הופעת המדריך כבר עבד בחברה המשפחתית 'טורגובי דום' (ברוסית ומשמעו חברה מסחרית) על שם יוסף דוידוף והיה שותף בה על אף גילו הצעיר (23). חברה זו היתה הותיקה מכל החברות היהודיות בתורכסטאן הרוסית, ולכל אורך זכרונותיו מצטיירת תמונה של שלוש חברות משפחתיות ענפות ומתחרות: החברה על שם יוסף דוידוף, אשר לה הבכורה והותק, החברה של משפחת ועדיאייף והחברה של משפחת פוטיליאחוף.⁵ אשר למשפחה זו מצוי רמז במקור אחר, בזכרונותיו של סוליימן שכרוף⁶ (סבי מצד אימיו), כי כבר בשנת 1900 היה

4 ראה: זנד, עמ' 186-188. לכך אוסיף מידע שמסרו לי בעל-פה אברהם ועמנואל ועדיאייף (בפאריס, אוקטובר 1987): ערב פרוץ מלחמת-העולם השנייה, למשפחת ועדיאייף היו 42 מנפטות כותנה ברחבי תורכסטאן גם 40-50 אחוז מסחר הכותנה באזור זה היה בידי משפחה זו. לעומת זאת, המשפחה לא הצליחה להקים מפעלי תעשיית טקסטיל, משום שהשלטון הרוסי מנע זאת, כדי להגן על האינטרסים של התעשיינים הרוסים. למשפחת ועדיאייף היה גם מפעל להפקת שמן כותנה בקוקנד. למידע זה אוסיף, כי לפי זכרונות נתן דוידוף, גם למשפחתו לא איפשרו השלטונות הרוסיים להקים מפעל לייצור טקסטיל.

5 ראה: דוידוף, עמ' 98. 6 ראה: שכרוף, עמ' 3.

ЧАЙНЫЙ МАГАЗИНЪ
ИЗЪЮДИ
постояннаго почтеннаго
привалочнаго
азиатскаго 1-й
и 2-й
Лодмиль Васильевны
Переваловой
ул. Ташкентск.
ул. «Россійская»
———
оптовая и розничная
Чай китайскій, сахаръ,
честуа и различныя мелочныя
изделия.

Золотая нитка.
Ниточка 1-й и 2-й ниточка
Александръ Яковлевъ
Хусамовъ.
ПОКУПКА и ПРОДАЖА
шерсти, кожи, шевы, пер-
дурки, кожи, и другихъ
животныхъ произведений и
продажа различнаго страно-
наго извѣстнаго
КОНТОРЪ и Фабрика
въ М. Новгородѣ, Саратове,
Паровъ, Яренскѣ, Са-
маркандѣ, Ташкентѣ, Но-
вобай, Букобѣ и въ дру-
гихъ мѣстахъ Средней
Азіи и Сибири.

КОНТОРА
Ташкентская 1-й и 2-й ниточка
губы
Юсупъ Давыдовичъ
Давыдова.
СОЗДАТЕЛЬ ПРОДАЖА
Мануфактурныхъ
товаровъ
въ городахъ:
Ташкентѣ, Новобай,
Аулиеата и Троицкѣ.
ХИЛОКО-ОЧИСТИТЕЛЬНЫЙ
и **ПРЕССОВАЛЬНЫЙ ЗАВОДЪ**
и **Получене хлопковъ**
Английскаго и индус-
скаго сѣвѣна.

МАГАЗИНЪ ТОВАРОВОГО
ДОМА
Д. Н. Захаръ Савиловъ
въ г. Ташкентѣ,
Сибирская ул., соб. дѣль.
Имѣетъ постоянно на
большомъ выборѣ товаровъ:
Мануфактурныхъ, мелоч-
но-контрастныхъ, само-
деланныхъ и другихъ.
ОТДѢЛЕНІЯ въ ГОРОДАХЪ:
Самаркандѣ, Новобай,
Маргеланѣ и Кохандѣ.

Гор. Самаркандъ.
Мануфактурная
торговля
Самаркандскаго
1-й и 2-й ниточка
Шаломо
Давидовича
Сафиева.

Фезилин
Нахидовъ
ХАДЖИ МИРЪ
АХМЕДОВЪ
въ Вухарѣ и Самаркандѣ.

Акционерное Общество
Бумажныхъ Мануфактуръ
И. К. ПОЗНАНСКАГО
въ Лодзи.

КОНТОРА
Инженера
Е. Ф. Миндербъ
въ Самаркандѣ.

КОНТОРА
по покупкѣ и про-
дажѣ хлопковъ и дру-
гихъ товаровъ.
А. П. Готалбовичъ
Кохандѣ
Самаркандской Области.

ПРАВИЛЕНІЕ
Владимиръ 1-й ниточка
Луи Александровича
Зальмъ.
Самаркандъ.
Ташкентск. ул. 712
ОТДѢЛЕНІИ
въ Самаркандѣ, Ново-
бай, Рудномъ, Букобѣ и
Бессѣнѣ. А. и
Получена кожа,
шерсть, волосы и
книжечко-оформленіе
заводовъ.

Прочисленіе въ Торговое
Товарищество
«Владимиръ»
«Александръ»
въ Самаркандѣ.
Контора
при хлопководствѣ
начиная съ 1-го июля 1900
г. въ Самаркандѣ, Ново-
бай, Рудномъ, Букобѣ,
Бессѣнѣ, Самаркандѣ,
Ташкентѣ, Самаркандѣ,
Ф. М. Лавинскій
Адресъ: Самаркандъ,
Давыдовъ, Давыдовъ.

ХИЛОКО-ОЧИСТИТЕЛЬНЫЙ
ЗАВОДЪ
№ 109
Байларбаева
г. Аулиеата
Кантъ-арыкская ул.
Владелецъ держитъ соб-
ственныя машины и
мелочныя инструменты.
Въ случаѣ окончанія
работъ въ 2000
хлопковъ-сѣвѣна, простира-
ющагося на длину 1000
и 75 ниточка.

(למעלה מימין): דף מתוך מדרין
לתורכסתאן ואסיה התיכונה, ובו
מודעות גם של בתי-עסק של יהודים
(משמאל): אחד מבתי-הבירה של
רשת יוסף דוידוף באזור תאשכנת
(למטה): מנפטת כותנה של משפחת
דוידוף

פוטיליאחוף סוחר עשיר ומכובד. אלא שכמותו היו גם אחרים. הצלחת הסוחרים היהודים בתורכסתאן הרוסית נבעה מסיבות שהיו קשורות בכיבוש האזור בידי רוסיה. סוגיה זו ראויה לדיון מפורט ואילו אני אסתפק בציון השלבים העיקריים של תהליך מהיר זה, והם:

(1) יהודים שהיגרו מאמירות בוכארה לאזור שנכבש בידי הרוסים נטשו את העיסוק המסורתי שהיה רווח בקרב יהדות זו, את מלאכת הצביעה של חוטי משי, ועברו לסחר במשי ובכדי כותנה.

(2) מספר משפחות הרחיבו את עסקיהן ועברו לסחר סיטונאי באריגים, תוך פתיחת סניפים בערים גדולות ברוסיה האירופית, כגון: מוסקבה, פטרבורג, לודז' (בפולניה, אז בשלטון רוסי).

(3) מספר מצומצם יותר של משפחות (דוידוף, ועדיאייף, פוטיליאחוף, שימחיוף, מוסאייב, אלישעיוף, פוזיילוף, דויד-כאיוף, ברוכוף, יששכרוף) התחילו לעסוק גם-כן בניפוי כותנה ובייצור טקסטיל.⁷

(4) שלוש משפחות פרצו הרחק מעבר לשאר הסוחרים היהודים והרחיבו את עסקיהן — נוסף לסחר בטקסטיל ולניפוי כותנה — לתחומים כמו: כריית פחם, חיפושי נפט, גידול כותנה, מטעים, כרמים, החכרת קרקעות, ייצור בירה, ייצור סבון, הפקת חוטי משי ועיבודם. המשפחות שהצטיינו ביוזמה ובתעוזה היו: דוידוף, ועדיאייף ופוטיליאחוף. פריצתן נבעה מן התכונות האישיות והכישורים של ראשי החברות המשפחתיות הללו. אחד היזמים המבריקים ביותר בתוכם היה נתן דוידוף.

ההצלחה הכלכלית של יהודי בוכארה מסוף המאה ה-19 עד פרוץ המהפכה הבולשביקית נודעו לה השפעות חשובות, כגון ביסוס החינוך היהודי בערי תורכסתאן, וכגון הקמת שכונת הבוכארים בירושלים וממדי העלייה אליה. קורות משפחת דוידוף והחברה 'טורגובי דום', ובתוכם נתן דוידוף, מהווים דוגמה מאלפת לדרך שאיפיינה את יהדות בוכארה עד שנת 1914: התעשרות בתורכסתאן הרוסית, עליות-לרגל תכופות, עלייה לירושלים לשם השתקעות בה, הקמת שכונת הבוכארים — וכל אלה נוסף לסיוע לקהילה היהודית בתורכסתאן הרוסית גופא. בהקשר זה, נתן דוידוף הקים בית-ספר יהודי בקוקנד, סיעע לסטודנטים יהודים ומאוחר יותר לקח חלק בניסיון למסד סיוע זה.⁸ סבו של נתן היה כאמור בין הפעילים שעודדו את הקמת שכונת הבוכארים. יששכר, אבי נתן, בנה בית בשכונה ודודו יוסף בנה בה בית שהתפרסם לימים כ'גימנסיה' והיה אחד הבתים המפוארים בשכונה.⁹ המשפחות האמידות בקרב

7 ראה: דימיטרייב וממונוף, מילואים, עמ' 33.

8 על סיועו של נ' דוידוף לחינוך היהודי בקוקנד — ראה: דוידוף, עמ' 62. בית-ספר זה הוקם בשנת 1909 ולמד בו גם בנו של נתן, הוא אבי. על פועלו של נתן דוידוף למען הסטודנטים — ראה: דוידוף, עמ' 63. ראה גם: ירושכסקי. על פועלו של חזקיה יששכרוף בתחום החינוך היהודי בסמרקנד — ראה: אשל, עמ' 106; פנחס, עמ' 19.

9 ראה: קרויאנקר, עמ' 240-245.

בית-הספר היהודי מיסודו של נתן דוידוף בקונד, בשנת 1908. בשורה 3 מלמעלה, רביעי משמאל: השליח-המורה יהודה קאשטיל מירושלים

יהדות בוכארה נהגו לתרום לא רק בעלותן לרגל לירושלים אלא גם באמצעות שד"רים, בהיותן בכנר.¹⁰

2. לדמותו של נתן דוידוף

נתן דוידוף נולד בשנת 1880 בתאשכנת ונמנה עם אחת המשפחות היהודיות הראשונות שעברו לעיר זו. המשפחה עברה משאהריסאבו בשנת 1864, קצת קודם הכיבוש הרוסי. סבו של נתן, יהודה בן-דוד, נולד בשנת 1825 בקירוב בשאהריסאבו והיה איש אמיד ובעל עמדה בקרב הקהילה, ולכן כינוהו 'כלאנתר' (שמשמעו: ראש קהילה, או נכבד). משעלה לירושלים, בשנת 1896, כונה יהודה נשיא או יהוד נשיא.¹¹ הוא היה בין מקימי שכונת הבוכארים ואחד מששת החותמים על 'תנאי החברה' 'רחובות' לרוכשי הבתים בשכונה.¹²

10 דוגמה לכך היא קניית אחרוגים מא"י בבוכארה, לטובת חברת 'רחובות' — ראה: חשבון. בדו"ח זה צוינו שמות 164 מיהודי בוכארה וערי תורכיסתאן הרוסית, לרבות ילדים, שחרמו לחברת 'רחובות' בשנת 1895. בין התורמים יששכר דוידוף (אבי נתן), אחיו יוסף וחיים, וכן בני יוסף, יונה ופנחס. כל אחד תרם 10 רובל. נתן מציין בזכרונותיו, כי באותו זמן הוא היה מרויח 120 רובל לחודש. סוליימן שכרוף מסמרקנד (סבי מצד אימי) תרם בעבור אחרוג 7 רובל (הוא היה אדבן 13). הוא מספר בזכרונותיו, כי בשנת 1900 בקירוב השתכר 25 רובל לחודש, שנחשב שכר גבוה בדבריו. רק אמידים יכלו לתרום סכומים כאלה בעבור רכישת אחרוג.

11 על ראשוני היהודים בתאשכנת — ראה: קלבן, עמ' 183-185; אשל, עמ' 99, 116, 142, 148; דימיטרייב וממונוף, עמ' 322; דוידוף, עמ' 46-47; אשרוב, עמ' 79. על יהודה בן-דוד — ראה: אשל, עמ' 99; קול, עמ' 1, ר, יב.

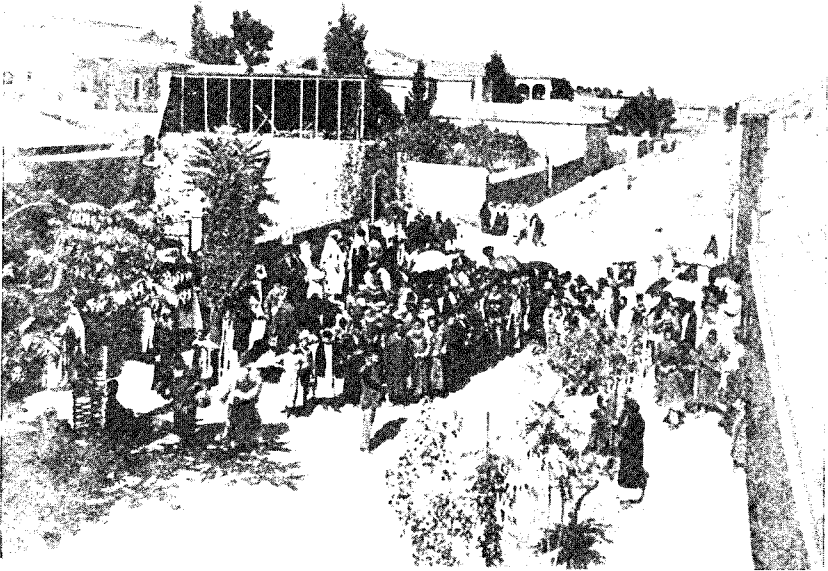
12 ראה: הראל, עמ' 185.

יוסף דוידוף

יששכר דוידוף

הלוויית יששכר דוידוף בשנת 1914, בשכונת הבוכארים, ירושלים

יהודה נשיא היו לו חמישה בנים, מהם בלטו בהקמת החברה המשפחתית 'טורגובי דום' שניים: יששכר (נולד בשנת 1845) ויוסף (נולד בשנת 1855). יששכר, אביו של נתן, החל כמו יהודים אחרים בערתו, לסחור בטקסטיל מעבר לגבולות תורכסחאן, עם מוסקבה מזה ועד גבול סיין וסיביר מזה. יששכר הצטיין באופיו השקט, בלמדנותו וביושרו, ועם זאת ניחן בחוש מסחרי מפותח.¹³ אחיו הצעיר יוסף הצטרף לעסקיו כאשר אלה היו כבר מבוססים היטב, אולם בשל שאפתנותו ותקיפותו הוא נעשה הדמות הדומיננטית בחברה 'טורגובי דום', והיא נקראה בסופו של דבר על שמו ולא על שם יששכר דוידוף.

נתן, שגדל על רקע חברה משפחתית משגשגת וגדלה, הצטרף אליה כעובד וכשותף בשנת 1896, בהיותו בן 16 שנים. הוא הצטיין במרץ בלתי נלאה ובחריצות, על-כן הוטלה עליו המשימה הקשה של נסיעות אלפי ק"מ מזרחה, אחת לשנה, לשם איסוף כספים מן הלקוחות. בנסיעות מפרכות אלה היה טמון זרע המחלוקת, שגרמה לפרישת נתן מן החברה בשנת 1904. העימות בין יוסף דוידוף ובין בן-אחיו הצעיר נתן היה כנראה בלתי נמנע, שכן שניהם נחננו באישיות חזקה. נתן החל לפתח עסקים משלו, אבל מאוחר יותר ובלחץ בני משפחתו חזר לחברה בלי לותר על עסקיו הפרטיים הענפים, שהתפתחו מאוד בינתיים.

בשנת 1903, שבה יצא לאור המדריך לאסיה המרכזית המצוטט לעיל, עדיין לא היה נתן עצמאי, לכן אין הוא מוזכר כלל במדריך, אלא דודו יוסף. נתן סבר, כי החברה צריכה לשאת את שם אביו יששכר, האיש שהשקיע את ההון ההתחלתי בחברה.¹⁴ פרט זה מאפיין את מערכת היחסים הסבוכה ששררה בין יוסף דוידוף לדודו נתן, בן הדור הבא, שהיה נמרץ ומוכשר לא פחות מדודו יוסף.

האמביוואלנטיות שאיפיינה את יחס השלטון הרוסי אל הסוחרים היהודים הבוכארים¹⁵ באה לידי ביטוי בפועלו של נתן ובמעשיה של משפחת דוידוף בכללה. מצד אחד השכיל נתן לשמור על קשרים טובים עם אצילים, בנקאים, סוחרים ופקידים גבוהים רוסים,¹⁶ אך מצד שני הוא נתקל בקשיים גדולים, כמו למשל בקבלת זיכיון לבנות מסילת-ברזל ממכרה הפחם שלו עד תחנת-הרכבת הקרובה. נוסף לכך, שנת 1911, שבה לובה מסע אנטישמי רוסי-מוסלמי משולב, היתה שנה קשה מאוד לחברה 'טורגובי דום'. באותה שנה ניהלו השלטונות הרוסיים משפט נגד החברה ולטיעוניהם המשפטיים השתרבבה עלילת-דם.¹⁷ אולם משפחת דוידוף ניצחה במשפט, עסקי 'טורגובי דום' ועסקיו הפרטיים של נתן המשיכו לפרוח עד פרוץ המהפכה.

13 לפי עדות דוד דוידוף, אחיו של נתן דוידוף – בשנת 1983. ראה גם: אשל, עמ' 99. על יששכר דוידוף – ראה: דוידוף, עמ' 17, 21, 22, 23, 27.

14 על-פי עדותם של דוד דוידוף וסוניה יששכרוף, בתו של נתן דוידוף. ראה גם דוידוף, עמ' 23.

15 ראה: זנד, עמ' 186, 188.

16 ראה: דוידוף, עמ' 6, 78-72, 80, 81.

17 ראה: דוידוף, עמ' 90-92.

לאחר זיכוי משפחת דוידוף במשפט מטעם השלטונות הרוסיים נגדה בשנת 1911, שהיתה בו נימה אנטישמית. בשורה 4 מלמעלה, שלישי משמאל: הסגור, ערד גרוזנברג (שימש סגור גם במשפט בייליס), לידו, בגלימה בוכארית — יוסף דוידוף

ב. איגרת אוטוביוגרפית מאת נתן דוידוף¹⁸

[...] ברוך השם, רבים מכירים אותי ואת נקיון כפיי. קיבלתי מהצאר ניקולאי השני תעודת 'אזרח כבוד', הייתי האיש העשיר ביותר ברוסיה,¹⁹ ועדיין יש לי ברוסיה רכוש השווה ודאי מאות אלפי דולרים. חייתי כגביר וכזה אמות [...]

אולי אתה זוכר, שמכל בני דוידוף הייתי הסוחר הנמרץ והעצמאי היחיד. אין אלה מילים כעלמא. בשנת 1905 ציון²⁰ היה מקבל מהחברה 2%, בעוד אני הייתי מקבל רק 1%, אף שעבודתי היתה הרבה יותר קשה. תבעתי מן החברה העלאה, היות שבמשך 11 חודשים הייתי בנסיעות: 6 חודשים הייתי מנהל את המנפטה בכאניבאקאם, 3 חודשים הייתי מחליף את דוד בנימין במוסקבה וחודשיים וחצי הייתי שוהה על-יד גבול סין, גם-כן בענייני החברה. לפיכך תוך שנה שלמה הייתי בקרב המשפחה ממש רק שבועיים וחצי. כך עבדתי במשך ארבע שנים, אחרי כן ביקשוני לנסוע לסמירצ'יה,²¹ מהלך אלפי ק"מ, על גבי סוסים. תבעתי [מהחברה] 50,000 [רוכל] בסוף התפשרנו על

18 על איגרת זו של דוידוף, שבה הוא מגולל בקיצור את פועלו הכלכלי — ראה לעיל, כמבוא למאמר. הבהרות לכמה פרטים באיגרת הבאתי בהערות — על-פי עדותם של דוד דוידוף (אחי נתן) ושל סוניה יששכרוף (בת נתן) ובעיקר על-פי הנוסח המורחב של זכרונות נתן דוידוף עצמו. האיגרת ניתנת כאן עם השמטות קלות. עותק מן האיגרת במקורה מצוי בידי.

19 קביעה זו היא ללא ביסוס חד-משמעי, ויש עוד בדומה לה בזכרונותיו, כגון דבריו על תכשיטים שרכש בשנת 1916 מאשת אצולה רוסית, אשר 'שוויים כל ישוער'.

20 ציון — בנו של יוסף דוידוף, בן-דודו של נתן.

21 סמירצ'יה היא על גבול סין. נתן היה נוסע לשם לגבות כספים מבעלי-חוב. רק הוא הסכים לעשות שליחות זו, בשל הריחוק וסכנות הדרך.

25,000. הצלחתי מאוד בשליחותי זו, אבל דודי יוסף הפר את ההסכם,²² לכן עזבתי את השותפות עם החברה. חלקי בהון הסתכם ב-125,000 רובל, אולם הם לא נתנו לי את אשר הגיע לי, לא בצורת כסף ולא בצורת סחורה. זה היה מעשה לא הוגן. הייתי אמנם שותף, אך לבסוף אמרתי בלבי 'לעזאזל' וויתרתי על חלקי.

גיסי אליהו פתח חנות על-יד אבי. דיברתי עם מתווך וסיטונאי ומכרתי סחורה, שקיבלתי תמורתה 100,000 (רובל). אחר-כך נסעתי למוסקבה. את העיר הזו כבר היכרתי היטב. שם קניתי סחורה בעבור 800,000 רובל בתשלומים.²³ את הסחורה כולה שלחתי [לתורכסטאן] והברקתי לגיסי אליהו כי אני נוסע לברלין ואשוב לתאשכנת בדיוק כעבור חודש. כאשר חזרתי פרצה מלחמת רוסיה-יאפאן, והנה בעקבותיה עלו מאוד המחירים. מכרתי את הסחורה תוך עשרה ימים וביקשתי את המתווך ואת הספק להסכים [לתת לי] הנחה של 12%. אולם הם תבעו שאשלם להם את 800,000 הרובל תוך שלושה ימים.²⁴ בהתאם להסכמים הבאים החברה היתה מקבלת אשראי ל-12 יום, ואני – ל-13 יום. הם [החברה] עשו הנחה של 10% ועוד, אני – 12%. החברה נתנה למתווך 0.5%, ואני – 1% וכה הלאה. כך נסעתי במשך שנה וחצי שמונה פעמים למוסקבה, הרווחתי 1,200,000 רובל והפכתי להיות מתחרה גדול של 'החברה'. בעקבות זאת, דודי יוסף עשה הכל כדי לשכנע את אבי, שידבר על ליכי לחזור לחיק החברה. אבי ממש בכה, אולם אני התניתי את הסכמתי לשובי בשלושה תנאים: (1) לא אמסור את כספי לחברה. (2) אפתח סניף בקוקנד, אשר יהיה תחת ניהולי ובו אהיה עצמאי לגמרי, ללא זכות התערבות של פקידי החברה במעשיי. (3) אהיה רשאי לבנות מפעלים ובתי-חרושת לפי ראות עיניי. החברה הסכימה לשני התנאים הראשונים, אך כאשר לתנאי השלישי הם תבעו שביצועו יהי מותנה בהסכמתם. על כך עניתי, כי במקרה של סירוב מצד החברה ארכוש בכספי כל מפעל חדש שאחפוץ בו והוא יהיה רשום על שמי. לכך הם הסכימו.

בשנת 1907 אנחנו [המשפחה] עברנו לקוקנד. ארגנתי את המפעל הראשון במרץ וקניתי כשהריכאן בית-חרושת מכספי בשל סירוב החברה. התקיימו עם אמה מבית-חרושת זה במשך שנתיים, אחר-כך רכשתי או בניתי 9 מפעלים חדשים, ביניהם: טחנת קמח, מפעל לייבוש פקעות של תולעי משי, [עוד] 25,000 דונם קרקע בשהריכאן,²⁵ מכרה פחם, שעלה 3 מיליון רובל, וכל זאת למרות שבני הדודים שלי היו מערימים

22 ההסכם הופר כי יוסף דוידוף, האיש הדומיננטי בחברה המשפחתית, חשש כי נתן יפרוש ובכך יחליש את החברה, לכן הצר את צעדיו.

23 בצאתו לעצמאות, השתמש נתן בחנות של גיסו אליהו, ובכך נכנס עימו לשותפות. נסיעת נתן למוסקבה היתה המעשה הנועז הראשון שלו כעצמאי בתחום המסחר. סכום קניותיו במוסקבה מעיד, כי הוא תפס מהר מאוד מקום נכבד בקרב הסוחרים היהודים הגדולים. וראה: קלבן, עמ' 183-185.

24 דרישה זו שבאה על רקע עליית המחירים הפתאומית ערב פרוץ מלחמת רוסיה-יפן, היתה הפרה של הסכם קודם בדבר מתן אשראי. המתווך הנזכר היה אוזכפי בשם עזולאם בכ.

25 שהריכאן היא באזור קוקנד, שם גם הקים נתן מנפטה, שמנהלה היה חגי עברורחמנוף.

קשיים בדרכי ולא הסכימו שרכישות אלה תיעשינה באמצעות החברה. בכך הם למעשה עזרו לי להתעשר.

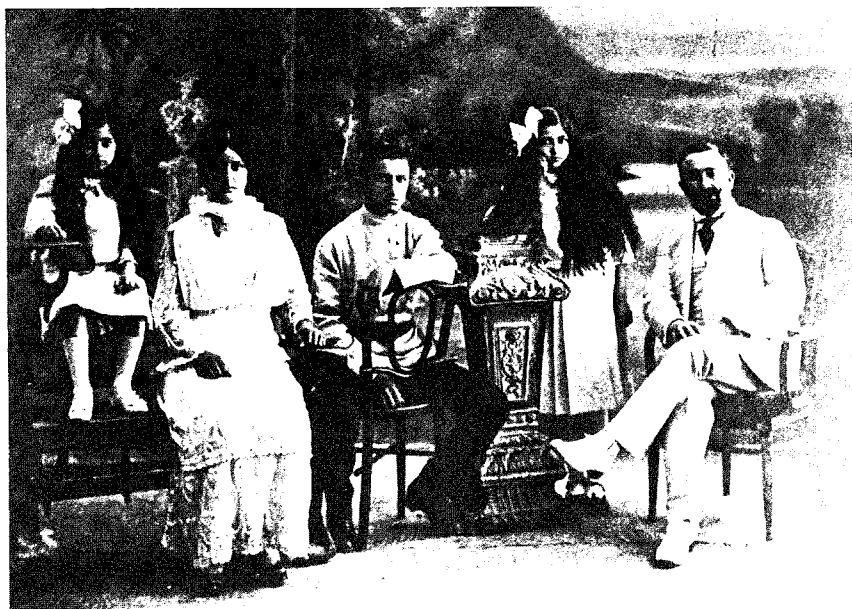
בשנת 1910 הסתכם ההון שלי ב־6 מיליון רובל. בשנת 1913 הסתכם ההון שלי, כולל מכרה הפחם, ב־9 מיליון רובל והוא עלה על ההון הכולל של החברה, שהסתכם בשנת 1907 ב־7 מיליון רובל ובשנת 1913 ב־8.5 מיליון רובל.

בשנת 1913 פרץ משבר כלכלי קשה. הלקוחות לא היו מסוגלים לשלם. באותו זמן הדוד יוסף חשש מפני ילדיו, לכן החליט להקים מנגנון להסדרת ההחזרים של בעלי-חוב בצורת בטחונות. כל הפקידים עבדו אצלם [החברה] בשכר מלא, והנה הם באו והציעו לי את ההסדר הנ"ל.²⁶ עניתי להם: קחו את המפתחות ועשו כאוות נפשכם, או שתסכימו להנחה של 30% ואני אקנה כל מה ששייך לחברה. הם התמקחו אך לבסוף הסכימו לתת הנחה של 25%. שילמתי ורכשתי את כל העסקים של החברה במחזו פרע'אנה, אם כי היה קשה לי לנהל את מכלול העסקים לבדי. אולם אני מאמין באלוהים, וה' תמיד היה בעזרי.

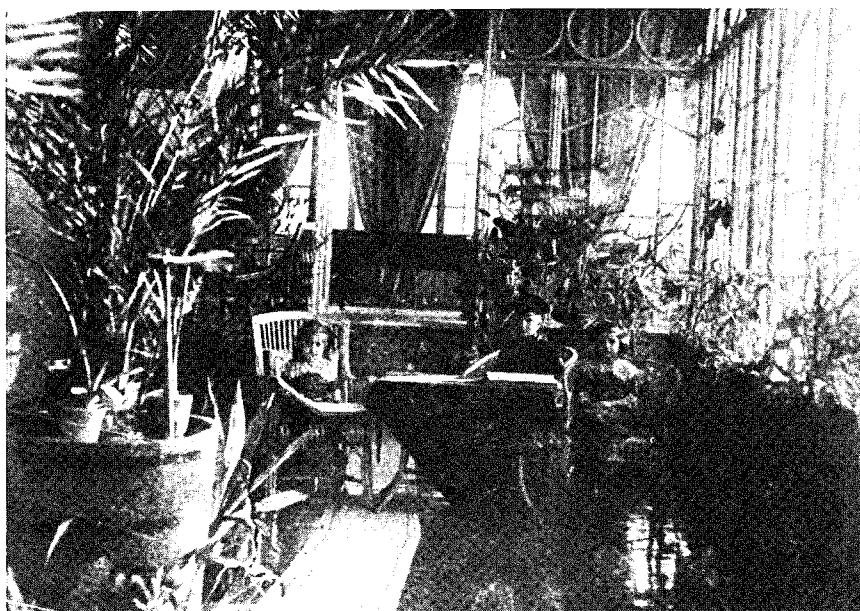
בשנת 1914, עם פרוץ המלחמה, שיגשגו העסקים שלי. בשנת 1915 ההון שלי הגיע לכדי 20 מיליון רובל. סיבות רבות חייבו אותי לנסוע למוסקבה, שכן שם היו העסקים שלי גדולים פי עשרה מאלה שבאסיה. כינסתי את כל מקורבי, נתתי להם 20% מהרווחים וכן הנחיות לגיהול העניינים. תוך כדי כך שלחתי למוסקבה 150 קרונות כותנה, 75 קרונות חמאה, 25 קרונות חוטי כותנה, ונסעתי למוסקבה עם [אחי] אברהם. בהגיעי לשם שכרתי דירה בת חמישה חדרים, ולמחרת הלכתי לידי הבנקאי קנופ (Knop), שאליו שלחתי את הסחורה. כמו כן, באמצעותו קניתי 25,000 דונם יער, ובו מנסרה שעבדו בה 350 פועלים. זאת עשיתי כדי לבסס את הביטחון הכלכלי שלי. בינתיים כל הסחורה [שהבאתי] נמכרה, ותמורתה קניתי 43 מיליון ארשין יריעות בד, ו־1000 פוד חוטים גולמיים.²⁷ כיוון שחסר לי כסף, שילמתי לקנופ בעזרת אשראי לשנה, בריבית של 5%. את יריעות הכר ואת החוטים מסרתי ישר לעיבוד, לשם ייצור בדים מצוירים בסגנון אסיאתי. כך הפכתי להיות יצרן גדול בתחום זה. המזל האיר לי פנים: שני בנקאים עמדו לרשותי ושניהם היו ידידיי.

בשנת 1916 ההון שלי הסתכם ב־150 מיליון רובל, ובסוף אותה שנה רכשתי חפצי ערך שעלו הרבה מיליוני רובל. אבל כעבור כמה זמן הופיע קרנסקי ימח שמו, אשר היה שבוי בידי הבולשביקים שעלו בעצמם לשלטון, ואזי כמובן כל נכסיי שבאסיה ירדו לטמיון, כלומר: בתי-החרושת, הבתים, האדמות, מכרה הפחם, הסחורות והכספים, שכן הבולשביקים החרימו אותם. ברם בעוד ששפר גורלם של חלק מעסקיי במוסקבה, סופם של עסקים אחרים היה קאטאסטרופאלי. הייתי מנהל את עניני הכספים והסחורות המוגמרות עם ידידי הבנקאי מפטרבורג, מנהל 'הבנק הבינלאומי', ואת עסקי הכותנה שלי הייתי מנהל עם קנופ. את הכל הייתי מעביר לחו"ל באמצעות

מעשה זה היה גם קשור בעלייה הצפויה של יששכר ויוסף דוידוף לארץ-ישראל בשנת 1914. ארשין — יחידת-אורך רוסית, שווה 0.71 מ'. פוד — יחידת-משקל רוסית, שווה 16 ק"ג.

נתן דוידוף עם רעייתו ושלושת ילדיו בקוקנד, 1916

ילדי נתן דוידוף בבית-החורף של המשפחה בקוקנד, 1910

סריוז'ה. כך העברתי 2.5 מיליון דולאר (שער הדולאר היה אז 2 רובל ו-20 קופקות), אבל לא הספקתי להעביר 3 מיליון דולאר נוספים, שכן בינתיים נאסרה הוצאת כספים לתו"ל. לפיכך 3 מיליון דולאר אלה נשארו בכספת.

כשישה חדשים לפני עלות הכולשביקים לשלטון, הציע לי סריוז'ה לקנות בית כפרי וכן בגדים כפריים לאשתי ולי, ולנסוע לשם מידי שבוע, כדי שהשכנים יתרגלו אלינו. כמו כן הוא הציע להעביר לשם את התכשיטים והדולארים שלו ושלנו, לקראת עליית הכולשביקים לשלטון, ולהתיישב בכפר. הוא היה מאוד מהימן והגון, והנה הוא, אשתו והילד שלו נעלמו. הם ודאי הוצאו להורג, לאחר שהחל מעקב אחר הבית הכפרי שלנו. כן נודע לי, כי נער ששלחתי לשם עם דולארים ותכשיטים נעצר וכל הנכסים האלה ידרו לטמיון. זאת ועוד, אמנם שלחתי 2.5 מיליון דולאר אל מעבר לגבול, אך עשיתי זאת בלי שהיה סיפק בידי להסדיר את המסמכים הדרושים. קיווייתי לקבל כסף זה לידיי בכואי לריגה. שם נתתי 2000 דולאר לבנקאי מסוים, על מנת שיחפש את כספי ברחבי העולם, אך זו היתה משימה בלתי אפשרית.

בשנת 1918 מלחמת-האזרחים היתה בעיצומה והשתוללה מגיפת כולירה, שכתוצאה ממנה מתו הרבה חיילים של הצבא הכולשביקי. היה במיוחד מחסור בסבון. היה לי כפאניבאדאם הר, אשר אדמתו הכילה 9% שמנים. נתתי הוראה לכרות 500 פוד מאדמת ההר, העסקתי שני כימאים והטלתי עליהם לייצר סבון משמני-אדמה אלה. לסבון זה היתה גם תכונה אנטי-ספטית. בקשתי עלתה יפה. תחילה ניסיתי את הסבון בעצמי ורק אחר-כך כתבתי לצלב האדום, כי יש ברשותי סבון אנטי-ספטי. למחרת בבוקר באו [אליי] חמישה אנשים והביאו איתם חפצים שורצים חרקים מזיקים, נשים לבושות כפפות טבלו בגדים אלה במי הסבון, החרקים נקטלו מיד וצפו על פני המים. חמשת נציגי הצלב האדום היו מרוצים מאוד ושאלו אותי אם ניתן לקבל סבון זה במהרה. השבתי להם כי הדבר תלוי בהם. הם שאלוני מה עליהם לעשות, עניתי כי נחוצים לי 20 קרונות ריקים, אשר לא יעצרו בדרך. כל דרישותי התקבלו. הם שלחו לכאניבאדאם 10,000 שקים ו-20 קרונות ריקים. שלחתי ברכבת זו לשם איש מהימן עם כסף לסוכן שלי לשעבר. החלו להגיע אבני ההר במשלוחים של 5 קרונות. תוך כדי כך הכנתי במפעל מקום לייבוש הסבון וכעבור 28 ימים שלחתי את המשלוח הרציני הראשון — 500 פוד סבון, ועוד נשאר לי מלאי. על מעשה זה זכיתי להיקרא, לאות הוקרה, 'פרופסור' דוידוף... את שיטת הייצור הזו רשמתי ביומני. כך במשך שנה וחצי, הרווחתי 190 מיליון רובל. מעולם הם לא שאלו אותי מהי עלות הייצור, הם היו משלמים במזומנים, או בצ'קים, בעיניים עצומות.

אתה ודאי יודע, כי רוסים אוהבים לשתות תה. והנה התה האמיתי נעלם. מחיר החפיסה בשוק השחור היה 1000 רובל. אני יזמתי ייצור של תמצית תה נוזלי, ואפשר היה לקבל מ-25 טיפות של התמצית סאמובאר של 20 ליטר תה.

היו זמנים שבהם שווקו בקבוקי וודקה קטנים, שנקראו 'מְרֻזָּאָוּצִיק', והמוז'יקים שהיו הצרכנים של וודקה זו היו חולצים את הפקק מן הבקבוק במכת יד. בשנות

1919-1921 סיפקתי לצבא האדום 15,000 בקבוקי תה כאלה ביום ול'צנטרוסויוז'²⁸ הייתי משווק 25,000 בקבוקים ביום. הבקבוק היה עולה לי 5 רובל, והייתי מוכר אותו ב-25 רובל. התה היה עשוי בעיקרו מסוכר שרוף, ואת התה האמיתי לכך הייתי קונה בשוק השחור, באישור השלטונות.

נוסף לכך היו לי באותו זמן [במוסקבה] שני מפעלי טקסטיל²⁹ שהיו מייצרים בדים עם ציורים בסגנון אסיאתי. לפיכך, כל החבלים האסיאתיים: אנשי תאשכנת, קוקנד, סמרקנד ובוכארה — היו קונים בד זה אצלי. מדי חודש בחודשו הייתי מוכר לאסיה התיכונה בין 1500 ל-2000 גלילי בד. גם יונה בן יוסף דוידוף וחג' יוחנן דוידוף קנו אצלי את הבדים האלה.

בינתיים יכולי הכותנה ברוסיה נפלו באופן קאטאסטרופאלי, בכך-20%. לכן הבולשביקים פנו אליי, היות שמלבדי לא היה להם, כנראה, אל מי לפנות. לאחר משא ומתן ארוך, הם הסכימו לתנאים שלי. בהתחלה הם רצו שאעבוד על חשבונם, דבר שהיה בו סיכון, כי הם תמיד יכלו לחשוד בי ולעצור אותי. אמרתי להם: הכותנה עדין מתחת לאדמה, בעוד אני צריך להבטיח לכם את היכול. למען עבודתי והוצאותי אני מבקש לקבל 145 ארשין בד כותנה תמורת כל פוד כותנה גלמית שאספק. לבסוף הם הסכימו על 140 ארשין. למזלי היכול היה טוב. בשנה הראשונה הוא הגיע לכדי 95% מהממוצע הרגיל, ובשנה שלאחריה ל-105%. הייתי מקבל מדי יום בין 30 ל-40 קרונות של בד כותנה. הפכתי להיות מלך בדי הכותנה. איפשרתי לכל הקניינים להרוויח. את אחי הושבתי כתאשכנת והקמתי למענו את החברה 'איִתיִפִּאק'³⁰. מראשית שנת 1920 עד יאנואר 1923 הרווחתי רק מעסקי כותנה אלה קרוב לשני מיליארד רובל.

כאשר עזבתי [את רוסיה] השארתי מאחורי הון בסך 2 מיליארד 150 מליון רובל, ונטלתי אתי 150,000 לירות שטרלינג.³¹ לא יכולתי לקחת עימי יותר, כיוון שנסעתי תוך 24 שעות. כאשר נודעה לי הסכנה האורכת לי נסעתי תוך יממה לריגה. התעככתי שם בקוותי, כי בגלל קרבת ריגה לגבול ברית-המועצות, אוכל להציל חלק מנכסי שם. כאשר נסעתי לריגה, הברקתי לאחי כזו הלשון: 'חייב לנסוע היום, מבקש אותך לעזוב הכל ולנסוע במטוס'. אבל במקום לנהוג כפי שביקשתיו, העדיף אחי לא לבוא, כיוון שהכספים שלו (1 מיליון או 1.5 מיליון רובל) היו מפוזרים. אילו היה בא [אליי] כפי שביקשתיו, ההון שלי היה ניצל, היות שהשארתי אצלו מכתב אל המנהל הכללי של 'הברית המרכזית', שאיתו עבדתי במשך כשלוש שנים עוד לפני עלות הבולשביקים

28 'הברית המרכזית' — הארגון הארצי לקואופרציה בכרית-המועצות.

29 שני מפעלים אלה שבמוסקבה לא הולאמו עם פרוץ מהפכת אוקטובר.

30 חברת 'איִתיִפִּאק' (ברוסית) — ברית, תאגיד, שם 'מהפכני' נפוץ באותו זמן) כתאשכנת החלה לפעול בניגולו של אברהם דוידוף, אחי נתן, עקב משלוח ראשון של קרון אחד של בד כותנה לבן לעיר זו.

31 הון זה נצבר אחרי המהפכה, לאחר אובדן חלק ניכר מהנכסים שצבר נתן קודם לכן. פעילות מסחרית זו נתאפשרה הודות למדיניות הכלכלית החדשה של הממשלה הסובייטית שהחלה בשנת 1921. סכומי העתק המוזכרים כאן הם תוצאה של האינפלציה באותו זמן בכרית-המועצות.

לשלטון, וכן אל מנכ"ל משרד הכלכלה של כרית-המועצות — שניהם היו ידידים ותיקים [שליך].³² אתה יכול לשאול, מדוע לא ניצלתי בעצמי ובמישרין קשרים אלה? וכך האשמים בכך היו פקידי המשרד שלי. מסתבר לי כי עקבו אחרי המשרד שלי כמשך שלושה ימים, ולפי נהלי הצ'קה [המשטרה החשאית] דאז, ביום הרביעי לעיקוב היו עוצרים את החשוד. והנה רק ביום השלישי למעקב, הודיע לי פרוטופופוך על כך. אילו ידעתי מיד על המעקב, הייתי גורם למעצר השוטרים, שכן לא היה לי אלא אויב אחד בלבד. היה זה האיש שעצר את אחי שלוש פעמים כתאשכנת, ובכל זאת הצלחתי ככל פעם לשחררו כעבור 5 או 6 שעות. אני התלוננתי עליו לפני השלטון הכולשביקי ובשל כך הוא הוצא להורג. זו הסיבה שהשלטונות רצו להבריח אותי מהר ככל האפשר מעבר לגבול, ולשם כך ציידו אותנו תוך 24 שעות בדרכון, אשרה וכרטיס טיסה. וכך נסענו.³³

זכור לך החפץ היחיד בעל הערך ששלחת לי היה תמונה של טיציאן. הכולשביקים חשבו שזה העתק. אתה בעצמך ראית את התמונה ואמרת שערכה 10 רובל, אבל זה היה ציור מקורי [...]

ג. מכרה הפחם של נתן דוידוף³⁴

קיץ 1907

בקיץ 1907 נסענו ידידי אליה מרקוביץ סלוצקי ואני לכאניבאדאם באזור איספרה לחפש שדה נפט או פחם. הגענו עד איספרה במכונית, ומשם המשכנו בעגלה רתומה לשלושה סוסים. נטלנו איתנו אוכל במקרר קטן, שכן החום היה ללא נשוא. הגענו כעבור זמן-מה, לבור גדול, שקוטרו כ-26 מטרים, ולידו שלט-עץ, ועליו כתוב: 'כאן אין פחם'.

מר סלוצקי היה אדם בעל אינטליגנציה גבוהה מאוד, אבל היה לו חסרון אחד, הוא לא היה מסוגל לסיים עסק שהתחיל. הוא היה מהפכן, ובשל כך הוגלה מקוקנד אחרי

32 היה זה ניסיון שני של נתן להתמקם בריגה כדי להציל משם את נכסיו שנותרו בכרית-המועצות.

33 יגה ערכה המשטרה החשאית (צ'קה) חיפוש מדוקדק בכיתו ובמשרדיו של נתן במוסקבה, רשמה אינבנטאר קפדני של כל הרכוש בכית והחתימה את ספרי החשבונות שבמשרדיו. כל הפעילות המסחרית של נתן דוידוף הוקפאה והותנתה במתן היתר מיוחד מן המשטרה החשאית. יש להוסיף, כי לחברת 'איחטיפאק' היה שותף בשם פיודור דימיטרוף, שהיה מנהל בנק לפני המהפכה. השתלשלות העניינים המסופרת במכתב וההערה הנ"ל גרמו לניתוק סופי בין נתן לחלק מבני משפחתו שנשארו בכרית-המועצות. אחיו אברהם נהרג כמעפיל באיראן, בשנת 1933.

34 הקטעים הבאים בפרק זה לקוחים מתוך זכרונותיו של נתן דוידוף. על הזכרונות — ראה: במבוא למאמר זה. בקטעים אלה מתואר פיתוח מכרה הפחם שלו, באזור אנדיג'אן, החל משלב החיפוש בשנת 1907 עד שלב ההפקה הסדירה בשנת 1911.

על-פי עדותה של סוניה יששכרוף, בתו של נתן דוידוף, באותו אזור היו מכרות נוספים כבעלות יהודים. נתן עצמו מספר, כי למשפחות ועדיאייך ופוטיליאחוף היו מכרות באותו אזור, אבל המכרה של נתן היה המפותח והמורדני שבהם.

מהפכת 1905. היו לי ידידים רבים בקרב הפקידות הרוסית, לכן בעזרת שלמונים שמגים הצלחתי להחזירו לקונד והוא התגורר אצלי.

ובכן, משהגענו לבור ההוא, שהיה ממוקם למרגלות הר, החלטנו לטפס על ההר כדי לבחון את הסביבה. והנה כאשר הגענו לפיסגה כביכול נוכחנו לדעת, כי ההר נמשך עוד כ-4 ק"מ ובצידו מצויים מכרות הפחם של משפחות ועדייאיף ופוטיליאחוף.³⁵ הבעתי את דעתי באוזני ידידי: כי לא יתכן שבמעלה ההר יש פחם ואף קיימים מכרות פעילים, בעוד שנמוך יותר, בקירבת הבור, אין פחם. לדעתי, יש כאן טעות, אמרתי לו. סלוצקי הצדיק אותי. ירדנו, התיישבנו בצל ושוב בחנו את הבור.

לאחר סיור זה החלטתי ללכת למחלקת מכרות-הפחם ולוודא למי שייך השטח. משנמצא בעל הנכס, נכנסתי איתו למשא ומתן על רכישת השטח, ובסופו של דבר קניתי את ההר תמורת 75,000 רובל. הברקתי על כך ל'טורגובי דום', אך כנהוג אצלם בדרך-כלל, הם לא אישרו את הרכישה על חשבון החברה, לכן רכשתי את הנכס לעצמי.³⁶

התחלתי אפוא בארגון חיפושי הפחם. שכרתי מהנדס צעיר בשם גריגורוף, לקחתי עובדים וגדרתי את השטח. כמו-כן קניתי קרונות, פסי ברזל, שני סוסים אשר סובכו גלגל שהיה מעלה את האדמה החפורה. המשכתי בחיפושים במשך 13 חודשים, בודאות גמורה שאמנם ימצא פחם. ככל שהעמקנו כן היה קשה יותר לחפור. תחילה הפועלים עבדו שש שעות ביום, לאט לאט הם הגיעו לכדי חצי שעה של עבודה רצופה בלבד, שכן במעמקים כאלה התמצן דליל מאוד. הברקתי לדוד בנימין במוסקבה,³⁷ שישלח משם מכונות קידוח, כדי שיהיה אפשר לקדוח בארבעת קצות השטח בעת ובעונה אחת. העיתונים כתבו בלגלוג, כי משפחת ועדייאיף ופוטיליאחוף מפיקות פחם מדי יום ביומו וגם דוידוף חופר אך מעלה חרס... הגענו לעומק של 280 מ' ועדיין פחם אין. התחלתי לאבד את התקווה, אם כי הייתי בטוח שבכל זאת עמוק יותר נמצא פחם. ההוצאות גדלו במהירות, בשלב זה השקעתי כבר 250,000 רובל, כולל רכישת מכונות-הקידוח. נתתי הוראה, כי אחת ל-2 מ', יש גם לחפש בצדדים. המתחרים שלי כבר חגגו, ובכללם הדודנים שלי ששמחו לאידי על אי הצלחתי זו.³⁸ אולם לא איבדתי לגמרי את תקוותי והתעלמתי מהשימחה של שוחרי רעתי. בלבי האמנתי במזולי ובאלוהים. הרי עד עתה כל מה שיזמתי הצליח, לכן, חשבתי, אין סיבה כי הפעם אכשל. אכן אמונתי לא הכזיבה. בעומק 293 מ' נמצא פחם! ולא זו בלבד, אלא שהגעתי לנקודה הנמוכה של שיכבת הפחם [...]

35 לפי עדותו של נתן דוידוף בזכרונותיו (עמ' 28), מכרות אלה היו פתוחים לאוויר השמים, כנהוג אז באותו אזור.

36 אחד התנאים לשוכו של נתן דוידוף לחברה המשפחתית 'טורגובי דום', לאחר פרישתו, היה כי במקרה של סירוב החברה לרכוש מפעל כלשהו הוא יהיה רשאי לרכוש את המפעל לעצמו – ראה על כך לעיל, באיגרתו.

37 בנימין אברמוף, אחי אימו של נתן, היה נציגה הקבוע של 'טורגובי דום' במוסקבה.
38 הכוונה לבני יוסף דוידוף.

[...] עכשיו ניגשתי במרץ לקידוח השני שהיה אמור להבטיח את אוורורו של המכרה. לשם כך פניתי למהנדס גדול³⁹ וביקשתיו לערוך מדידות מדויקות כדי להתחבר לשיכבת הפחם ולא להחטיא אותה, הקידוח השני סטה ב-8 מטרים מהשיכבה, והיה צורך אפוא לתקן את הטעות על-ידי קידוח צדדי. כאשר עבודה זו הסתיימה, הזמנתי מנוע במקום שני הסוסים ובניתי שני בתים גדולים: בית משרדים גדול ובית שני לפקידים, כמו כן בניתי בית שלישי, שהיה מעין שיכון לפועלים ולמשפחותיהם. פתחתי ליד השיכון חנות מכולת ואיטליו, שכן בהתחלה עבדו במכרה 300 פועלים בשלוש משמרות, 8 שעות כל משמרת.

בימים ההם נהגו להוביל את הפחם בעגלות סוסים גדולות לקאשגאר, מקום לא מרוחק, שבו היו משתמשים בפחם לחימום ביתי. הודעתי בשפה המוסלמית⁴⁰ לכל הישובים הקטנים שבסביבה, כי אני מוכר פחם לא במשקל אלא לפי עגלה, במחיר 25 רובל העגלה. מותר היה ללקוח להעמיס על העגלה ככל שהיתה יכולה לשאת, 50 פוד או 500 פוד. היה לי עניין בכך, שכן לא היה לי בינתיים מקום לאחסון הפחם [...].

[...] המכרות של ועדיאייף ופוטיליאחוף היו 4 ק"מ רחוק יותר ובמעלה ההר, לכן הייתי במקום מועדף, כיוון שאף עגלון לא רצה לאמץ את סוסיו ולטפס למעלה [...]. גובה השיכבה במכרה שלי היה כ-3 מטר, והיה בו מלאי של 2.5 מיליארד פוד פחם, לפי ההערכה של אנשי מחלקת המכרות. הערכה זו אושרה על-ידי פרופסור איגנאסוף [...].

יאנואר 1908

[...] ניגשתי למכרה הפחם שלי, שם היו שני בתים מוכנים, לרבות הפיתוח שסביבם. כן היו מוכנים שיכון העובדים והחנריות. המכרה פעל במלוא הקפו, אך ארגון העבודה והשיווק היו לקויים. אפשר היה ליעל את הכרייה ונוסף לכך עדיין היינו מוכרים לפי השיטה ההתחלתית של 25 רובל בעבור עגלת פחם. אמנם היו באות מאות עגלות ביממה, אבל לא היה בהם די. הייתי צריך למצוא שיטת מכירה אחרת, כלומר לשווק בצורה יעילה יותר, אפילו ללא רווח, ובלבד שיהיה לי מקום פנוי לאחסון פחם. לפיכך הצלחתי למכור לרכבת 2 מיליון פוד במחיר של 12 קופקות הפוד.

[...] הדבר הטוב ביותר לעשותו היה לבנות מסילת-ברזל פרטית שלי מן המכרה עד לתחנה הקרובה. הזמנתי את אחי הבכור⁴¹ להתייעצות על כך. הרעיון שלי היה להקים חברת מניות, בעלת הון של 2 מיליון רובל בשם: 'חברה להובלת פחם של תורכסתאן של סוחר הגילדה הראשונה נתן דוידוף'. אכן סיכמנו שיש לבנות מסילה כזו, אם כי לאמיתו של דבר היה זה צעד פורמאלי בלבד, כי למעשה הייתי בעל המכרה, ומן הדין היה שהמסילה תהיה בבעלותי.

39 לפי עדותה בעל-פה של סוניה יששכרוף (כת נתן דוידוף) המהנדס היה גרמני.

40 כנראה הכוונה לשפה האוזבכית.

41 אחיו, אברהם דוידוף. ניהל יחד עם דודו יוסף את החברה 'טורגובי דום'.

קניתי את האדמה הדרושה לסלילת המסילה: 180,000 מ"ר, לאורך 40 ק"מ, מהמכרה עד לתחנת-הרכבת הקרובה. קניתי חלק מן האדמה מאת הממשלה וחלק מאת אנשים פרטיים. פירסמתי מכרו בלונדון לסלילת הפסים, ואמנם כעבור חודש קיבלתי מכתב מחברת 'מארטין', שנאמר בו כי הם מסכימים לבנות ומוכנים לשלוח את נציגיהם. לאחר זמן-מה היגיעו מהנדס, בא-כוח ואדם נוסף, וכדי לתכנן את המסילה נסעו שלושתם לאורך התוואי החזוי שלה.

דצמבר 1910

[...] כתבתי לאחי שיהיה מוכן להחליף אותי החל מה-15 בדצמבר, שכן ברצוני לנסוע לפטרבורג כדי לקדם את קבלת הזיכיון לסלילת מסילת-הברזל. סוגיה זו שטופלה על-ידי עורך-דין בפטרבורג כבר נסחבה שלוש שנים, ללא פתרון נראה לעין. השלטונות לא היו מוכנים להעביר את הזיכיון לידי מידי האציל הרוסי שהחזיק בו בלי לממש אותו. הגעתי אפוא למסקנה, כי עניין כה רציני לא יוסדר אלא אם כן אסע בעצמי למקום [...]

[...] בפטרבורג נוכחתי לדעת, כי המאבק בדבר הזיכיון בין העורך-דין שלי למיניסטריון עודנו נמשך. אילו היו לי קשרים מתאימים, היה העניין כבר נגמר מזמן לטובתי. אבל יש לי עקרונות חזקים, לכן אחכה עוד.

[...] התייעצתי עם אחי בדבר מסילת-הברזל. סיפרתי לו כי יכולתי לקבל סוף סוף את הזיכיון, אלא שהדבר תלוי באשה מסוימת, ודבר זה חרה לי. אחי השיב לי, כי גישתי אינה מסחרית, שכן סלילת המסילה היתה מאפשרת הגדלה ניכרת של שיווק הפחם. ולא זו בלבד אלא שאזור המכרה הינו גם אזור של גידול אורז ומטעי משמש, וקיימת בעיית תחבורה והובלה גם של מוצרים אלה. לכן, הוסיף אחי, אפשר להרוויח גם מהובלת תוצרת חקלאית זו. קיצורו של דבר, אחי הצליח לשכנעני ושאל אותי אם אמנם לא איחרנו את הרכבת [...] השבתי: לא, שכן מצוי בידי מכתב של אותה אשה רמת-מעלה,⁴² המוכנה לקבל על עצמה את הניהול הפורמאלי של המסילה [...]. לאחר הסכמת אחי, שאלתי את האשה בכתב, אם יעלה בידה להאבק עם הדוכס סבייטופולקובסקי ונתתי לה הנחיות ברורות בדבר המסמכים המצויים בידי עורך-הדין. כעבור שלושה שבועות קיבלתי תשובה במברק, שבו היא אמרה שהיא ניצחה, אלא שאוכל לקבל את הזיכיון רק כעבור שנתיים, כיוון שרק אז יפוג תוקפו של הזיכיון הנוכחי. לדעתה, אין חשש שהדוכס הזה יממש את זכויותיו, כי עדיין אין לו מכרה פחם וחסר לו הכסף ליישום פרויקט כמו סלילת מסילה. זאת ועוד, האדמות שדרכן אפשר להעביר פסי רכבת מצויות כבר בבעלותי. לכן לדבריה אין לו כל סיכוי לממש אי-פעם את הזיכיון, אם כי מבחינה משפטית יש לו זכות קדימה. היא הוסיפה, כי

42 אשה זו, בת האצולה הרוסית, הסכימה ליטול על עצמה את ניהול מסילת-הברזל רק מבחינה פורמאלית, כדי להסיר את המכשול שהועמד בפני נתן על-ידי השלטונות.

המאבק המשפטי היה קשה ביותר ושהמיניסטרויון עשה הכל כדי לשמור על זכות הדוכס.

חורף 1911

הודעתי להנהלת המכרה על בואי יחד עם המנהלת לעתיד של הרכבת שלי לביקור של 11 ימים. בשלב זה עבדו במכרה 2,800 פועלים, מהם 100 פקידים, בשלוש משמרות. העובדים אהבו אותי מאוד, שכן הייתי מתייחס אליהם ברוב-לב וכידיד. כאשר נודע להם על בואנו הם אירגנו חגיגה ממש. לאורך 3 ק"מ, מאיספרה עד למכרה, הם פיזרו עשב על הדרך והיה עלינו לנסוע עליו. עגלה ועליה חמישה נגנים נסעה לפנינו. כ-3000 העובדים קיבלו את פנינו ונשארו שלטים: 'ברוכים הבאים'. ראש ועד העובדים נשא נאום גדול והצהיר, כי בזכות היחס האנושי שלי, העובדים חיים בצורה נאותה. בדברי התודה שלי השבתי, כי אני מוקיר את מסירותם ומודה להם על יחסם הטוב אלי. הוספתי, כי כל עוד אחיה אחשוב עליהם ועל משפחותיהם ואשתדל לשפר את תנאי החיים שלהם מדי שנה. בישרתי להם, כי עתידה לקום מסילת-ברזל שתקל גם היא עליהם, וזאת בזכות הגברת הנכבדה שלידי [...].

הפניות ביבולוגראמיות

אשל	מ' אשל (אצ'ילדי), גלריה, דמויות של ראשי יהדות בוכארא, ישראל (תש"ד).
אשורב	ש"ח אשורב, מסמרקנד עד פתח-חקה, זכרונות מעפיל בוכארי, תל-אביב תשל"ז.
דידוף	נתן דיידוף, זכרונות, כתבי-יד ברוסית, 1300 עמ', פאריס. חלקו (על שנות 1880-1917) תרגמתי לעברית. מספרי העמודים בהערות מכוונים לתרגום.
דימיטרייב ומנוף	A.I. Dimitrieva—Mamonova, <i>Putevoditel' po Turkestanui Sredne—Aziatskoy Helbznoy dorogi</i> , St. Peterburg 1903 (מדריך לתורכיסתאן ואסיה המרכזית בעקבות מסילת-הברזל, סט. פטרבורג 1903).
הראל	מ' הראל (בכאיוף), נחלת-יעקב, תל-אביב תשמ"ג.
זנד	M. Zand, Bucharā, Encyclopaedia Judaica, Year Book 1975/6 Jerusalem.
חשבון	חשבון אתרוגים, ירושלים תרנ"ה.
ירושבסקי	ד' ירושבסקי, 'מלכי הכותנה' והחינוך היהודי החילוני בקוקאנד, פעמים 17 (תשמ"ד), עמ' 124-132.
פנחסי	י' פנחסי, 'יהודי בוכרה', בתוך יהודי בוכארה והיהודים ההרריים, ירושלים תשל"ג, עמ' 11-19.
קול	קול זמרה, ירושלים שנת ששון (תרנ"ו).
קלבן	א' קלבן, 'היהודים באסיה התיכונה', ילקוט מורשת, חוברת כ"ה (תשל"ח), עמ' 181-185.
קרויאנקר	ד' קרויאנקר, בהשתתפות דודו רמן, אודיכולות בירושלים, תקופות וסגנונות, שכונות ובנייני ציבור יהודיים מחוץ לחומות 1860-1914, ירושלים תשמ"ג.
שכרוף	סוליימן שכרוף, זכרונות, כתבי-יד ברוסית, פאריס.